

Din jurisprudența recentă a Curții de Justiție a Uniunii Europene

1. Discriminare întemeiată pe originea etnică. Instalarea unor contoare de energie electrică la o înălțime inaccesibilă într-un cartier populat intens de romi

Prin hotărârea din 16 iulie 2015, pronunțată în cauza C-83/14, *CHEZ Razpredelenie Bulgaria AD/Komisija za zashita ot diskriminatsia*, ECLI:EU:C:2015:480, CJUE a stabilit că noțiunea „discriminare bazată pe originea etnică”, în sensul Directivei 2000/43 de punere în aplicare a principiului egalității de tratament între persoane, fără deosebire de rasă sau origine etnică și în special al art. 1 și al art. 2 alin. (1) din aceasta, trebuie interpretată în sensul că, în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, în care totalitatea contoarelor de energie electrică sunt amplasate, într-un cartier urban populat în principal de locuitori de origine romă, pe stâlpi care fac parte din rețeaua liniei electrice aeriene, la o înălțime de șase-șapte metri, în timp ce în celelalte cartiere asemenea contoare sunt amplasate la o înălțime mai mică de doi metri, noțiunea menționată are vocație să se aplice indiferent dacă măsura colectivă menționată afectează persoanele care au o anumită origine etnică sau pe cele care, fără a poseda originea menționată, suportă, împreună cu primele, tratamentul mai puțin favorabil sau situația specială dezavantajoasă care rezultă din această măsură.

Directiva 2000/43, în special dispozițiile art. 2 alin. (1) și alin. (2) lit. (a) și (b) din aceasta, trebuie interpretată în sensul că se opune unei dispoziții naționale care prevede că, pentru a se

putea stabili existența unei discriminări directe sau indirecte pe baza rasei sau a originii etnice în domeniile acoperite de art. 3 alin. (1) din această directivă, tratamentul mai puțin favorabil sau situația specială dezavantajoasă, la care se referă lit. (a) și, respectiv, (b), trebuie să conștie într-o atingere a unor drepturi sau interese legitime.

Art. 2 alin. (2) lit. (a) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat în sensul că o măsură precum cea descrisă la pct. 1 din prezentul dispozitiv constituie o discriminare directă în sensul acestei dispoziții dacă se dovedește că măsura menționată a fost instituită și/sau menținută din motive legate de originea etnică comună majorității locuitorilor cartierului în cauză, ceea ce este de competența instanței de trimitere să aprecieze, ținând seama de ansamblul împrejurărilor pertinente ale cauzei, precum și de normele referitoare la răsturnarea sarcinii probei prevăzute la art. 8 alin. (1) din directiva menționată.

Art. 2 alin. (2) lit. (b) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat în sensul că: această dispoziție se opune unei dispoziții naționale care prevede că, pentru a exista o discriminare indirectă bazată pe rasă sau originea etnică, situația specială dezavantajoasă trebuie să fi fost cauzată de motive de rasă sau de origine etnică; noțiunea de dispoziție, criteriu sau practică „aparent neutră”, în sensul dispoziției menționate, se înțelege ca fiind

o dispoziție, un criteriu sau o practică care sunt formulate sau aplicate aparent în mod neutru, adică în considerarea unor factori diferiți de caracteristica protejată, iar nu echipolenți cu aceasta; noțiunea „situație specială dezavantajoasă”, în sensul aceleiași dispoziții, nu desemnează situația de inegalitate deosebit de nefavorabilă, vădită și gravă, ci înseamnă că în special persoanele de o anumită rasă sau origine etnică sunt cele care sunt dezavantajate, ca urmare a dispoziției, a criteriului sau a practicii în discuție; presupunând că o măsură precum cea descrisă la pct. 1 din prezentul dispozitiv nu constituie o discriminare directă în sensul art.2 alin.(2) lit. (a) din directiva menționată, o asemenea măsură poate astfel constitui în principiu, în sensul lit. (b) a art.2 alin. (2) menționat, o practică aparent neutră care creează o situație specială dezavantajoasă pentru persoanele care au o anumită origine etnică în comparație cu alte persoane; o asemenea măsură nu poate fi justificată obiectiv de dorința de a asigura securitatea rețelei de transport al energiei electrice și înregistrarea corespunzătoare a consumului de energie electrică decât cu condiția ca măsura menționată să nu depășească limitele a ceea ce este adecvat și necesar pentru realizarea acestor obiective legitime și ca inconveniente cauzate să nu fie disproporționate în raport cu scopurile astfel vizate. Această situație nu se regăsește dacă se constată, fapt pe care trebuie să îl verifice instanța de trimitere, fie că există alte măsuri adecvate și mai puțin restrictive care permit atingerea obiectivelor menționate, fie, în lipsa unor asemenea măsuri, că măsura menționată aduce o atingere disproporționată interesului legitim al utilizatorilor finali de energie electrică care locuiesc în cartierul în cauză, populat în principal de locuitori de origine romă, de a avea acces la furnizarea de energie electrică în condiții care să nu aibă efect jignitor sau

stigmatizant și care să le permită să își controleze în mod regulat consumul de energie electrică propriu.

Doamna Nikolova deține, în cadrul unei întreprinderi individuale, un magazin alimentar situat în cartierul „Gizdova mahala” din orașul Dupnitsa (Bulgaria), cartier locuit în principal de persoane de origine romă. În 1999 și în 2000, CHEZ RB a instalat contoarele de energie electrică pentru toți abonații acestui cartier pe stâlpii din beton care fac parte din rețeaua liniei electrice aeriene, la o înălțime de șase-șapte metri, în timp ce în celelalte cartiere contoarele instalate de CHEZ RB sunt amplasate la o înălțime de 1,70 metri, în general în locuințele consumatorilor, pe fațadele exterioare sau pe gardurile din jurul acestora.

În luna decembrie 2008, doamna Nikolova a depus la KZD o plângere prin care a arătat că practica în litigiu se explica prin faptul că majoritatea locuitorii cartierului „Gizdova mahala” erau de origine romă și că ea însăși era, ca urmare a acestui fapt, victima unei discriminări directe pe bază de naționalitate („narodnost”). Persoana în cauză se plângea în special de faptul că nu își putea consulta contorul de energie electrică în vederea controlării consumului și că nu se putea asigura de exactitatea facturilor care îi erau adresate și care ar fi fost, în opinia sa, supraevaluate. La 6 aprilie 2010, KZD a adoptat o decizie prin care a constatat că practica în litigiu constituia o discriminare indirectă interzisă, bazată pe naționalitate, în sensul articolului 4 alineatele 1 și 3 din ZZD. Această decizie a fost anulată prin decizia din 19 mai 2011 a Varhoven administrativen sad (Curtea Administrativă Supremă), în special pentru motivul că KZD nu a indicat în raport cu deținătorii cărei alte naționalități ar fi fost discriminată doamna Nikolova. Cauza a fost trimisă la KZD.

La 30 mai 2012, KZD a adoptat o nouă decizie, constatând că CHEZ RB a

exercitat față de doamna Nikolova o discriminare directă bazată pe „situația personală” a acesteia, în sensul articolului 4 alineatele 1 și 2 din ZZD, punând-o pe persoana în cauză, din cauza locului în care se afla sediul întreprinderii sale, într-o situație dezavantajoasă în raport cu ceilalți clienți ai CHEZ RB, ale căror contoare erau instalate în locuri accesibile.

CHEZ RB a formulat o acțiune împotriva acestei decizii în fața Administrativen sad Sofia-grad. În decizia sa de trimitere, instanța menționată consideră, cu titlu introductiv, că Directiva 2000/43 efectuează o aplicare concretă a principiului general al nediscriminării bazate pe rasă sau origine etnică, consacrat în special la art. 21 din cartă, și că situația în discuție în litigiul principal intră în domeniul de aplicare material al directivei menționate, astfel cum este definit la art. 3 alin. 1 lit. h) din aceasta. Prin urmare, negăsind motive pentru a pune la îndoială aplicabilitatea dreptului Uniunii, ea indică faptul că nu formulează o întrebare preliminară în această privință, arătând în același timp că, în orice caz, Curtea va fi chemată să efectueze o apreciere sub acest aspect înainte de a se pronunța asupra chestiunilor cu care o sesizează.

Expunând, astfel, motivele care o determină să se adreseze Curții, instanța de trimitere indică mai întâi că, deși KZD s-a referit la o discriminare bazată pe „situația personală” a doamnei Nikolova și deși aceasta din urmă s-a referit ea însăși în mod eronat la o discriminare bazată pe „naționalitate” în cadrul acțiunii sale, caracteristica personală protejată trebuie raportată în speță la „originea etnică” romă, comună majorității persoanelor care locuiesc în cartierul „Gizdova mahala”.

În această privință, instanța de trimitere este de părere, în primul rând, că comunitatea romă constituie într-adevăr o comunitate etnică care, în Bulgaria, se

bucură de altfel de statutul de minoritate etnică. Ea arată, în al doilea rând, că, deși nu sunt disponibile statistici privind importanța numerică a populației de origine romă care locuiește în cartierul în cauză, acesta este prezentat în mod comun ca fiind cel mai mare „cartier de romi” din orașul Dupnitsa. De altfel, ar fi necontestat de părțile în litigiu faptul că practica în litigiu este predominantă în general numai în „cartierele de romi” din diverse orașe din Bulgaria. Ar fi vorba despre principalul factor care a determinat alegerea CHEZ RB în ceea ce privește amplasarea contoarelor de energie electrică la o înălțime inaccesibilă și, chiar dacă CHEZ RB nu afirmă în mod expres că apreciază că mai ales persoanele de origine romă sunt cele care efectuează racordări nelegale, aceasta ar reieși din context. În al treilea rând, instanța de trimitere consideră că KZD a apreciat în mod eronat că originea romă a doamnei Nikolova nu era stabilită. Astfel, identificându-se, în acțiunea sa, cu populația de origine romă din cartierul „Gizdova mahala”, persoana în cauză s-ar fi auto-definit ca persoană având o asemenea origine. În orice caz, instanța menționată, care trimite în această privință la Hotărârea Feryn (C-54/07, EU:C:2008:397), consideră că existența unei discriminări nu presupune existența unui reclamant identificabil care să susțină că ar fi fost victima unei astfel de discriminări. Potrivit aceleiași instanțe, rezultă de asemenea din Hotărârea Coleman (C-303/06, EU:C:2008:415) că aplicarea principiului egalității de tratament nu este limitată doar la persoanele care prezintă caracteristica personală protejată.

Cu privire la prima întrebare

Jurisprudența Curții, în temeiul căreia domeniul de aplicare al Directivei 2000/43 nu poate fi definit în mod restrictiv, având în vedere scopul său și natura drepturilor pe care urmărește să le protejeze, este, în speță, de natură să

justifice interpretarea potrivit căreia principiul egalității de tratament la care se referă directiva menționată nu se aplică unei anumite categorii de persoane, ci în funcție de motivele menționate la art. 1 din aceasta, astfel încât acesta are vocație să profite de asemenea persoanelor care, deși nu aparțin ele înseși rasei sau etniei în cauză, suportă însă un tratament mai puțin favorabil sau o situație specială dezavantajoasă pentru unul dintre aceste motive.

O asemenea interpretare se coroborează, de altfel, cu considerentul (16) și cu art. 3 alin. (1) din această directivă, potrivit căreia „toate” persoanele trebuie să fie protejate împotriva discriminării pe baza rasei sau originii etnice, protecție pe care aceasta urmărește să o garanteze.

Ea este confirmată atât de textul art. 13, devenit, în urma modificărilor, art. 19 TFUE și care constituie temeiul juridic al Directivei 2000/43, care conferă Uniunii competența de a lua măsurile necesare pentru combaterea oricărei discriminări, în special pe motiv de rasă și origine etnică, cât și de principiul nediscriminării bazate pe motive precum rasa și originea etnică, consacrat la articolul 21 din cartă, a cărui expresie concretă o constituie directiva menționată în domeniile materiale acoperite de aceasta.

În ceea ce privește situația în discuție în litigiul principal și admitând că doamna Nikolova nu este de origine romă, astfel cum afirmă în fața Curții, rezultă că originea romă, cea a majorității locuitorilor cartierului în care ea își desfășoară activitatea, este într-adevăr cea care constituie elementul în funcție de care persoana în cauză apreciază că a suferit un tratament mai puțin favorabil sau o situație specială dezavantajoasă.

Cu privire la a doua, la a treia și la a patra întrebare

Prin intermediul celei de a doua, al celei de a treia și al celei de a patra

întrebări, care trebuie examinate împreună și în al treilea rând, instanța de trimitere solicită în esență să se stabilească dacă art. 2 alin.(2) lit. (a) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat în sensul că o măsură precum practica în litigiu poate crea o situație în care există persoane care fac obiectul unui „tratament mai puțin favorabil”, în sensul dispoziției menționate, decât alte persoane „într-o situație comparabilă” pentru motive care țin în tot sau în parte de originea etnică, astfel încât practica menționată ar fi la originea unei discriminări directe bazate pe o asemenea origine, în sensul aceleiași dispoziții.

În această privință, trebuie să se amintească faptul că art. 267 TFUE abilitază Curtea nu să aplice normele dreptului Uniunii la o speță determinată, ci numai să se pronunțe asupra interpretării tratatelor și a actelor adoptate de instituțiile Uniunii. Cu toate acestea, în cadrul cooperării judiciare create prin intermediul acestui articol, Curtea, plecând de la elementele dosarului, poate furniza instanței naționale elementele de interpretare a dreptului Uniunii care ar putea să îi fie utile în aprecierea efectelor uneia sau ale alteia dintre dispozițiile acestuia (a se vedea în special Hotărârea Feryn, C-54/07, EU:C:2008:397, pct. 19 și jurisprudența citată).

În speță, este necesar să se amintească în primul rând că Directiva 2000/43 constituie expresia concretă, în domeniul de aplicare al acesteia, a principiului nediscriminării bazate pe rasă și originea etnică, consacrat la art. 21 din Cartă.

În al doilea rând, este necesar să se arate că considerentul (3) al acestei directive face trimitere la diverse acorduri internaționale, printre care figurează în special Convenția internațională privind eliminarea tuturor formelor de discriminare rasială, adoptată la 21 decembrie 1965. În conformitate cu art. 1

din această convenție, discriminarea întemeiată pe originea etnică a unei persoane constituie o formă de discriminare rasială.

În al treilea rând, astfel cum reiese din considerentele (9), (12) și (13) ale Directivei 2000/43, legiuitorul Uniunii a dorit de asemenea să sublinieze, pe de o parte, că discriminarea bazată pe rasă sau origine etnică poate submina realizarea obiectivelor tratatului, în special atingerea unui înalt nivel de ocupare a forței de muncă și de protecție socială, creșterea nivelului de trai și a calității vieții, coeziunea și solidaritatea economică și socială, precum și obiectivul dezvoltării Uniunii ca un spațiu al libertății, securității și justiției, și, pe de altă parte, că interzicerea oricărei discriminări de acest tip pe care o instituie directiva menționată în domeniile reglementate de aceasta urmărește în special să asigure dezvoltarea unor societăți democratice și tolerante care să permită participarea tuturor persoanelor, fără deosebire de rasă sau origine etnică.

Pe baza acestor considerații introductive și având în vedere, în primul rând, aspectul dacă s-ar putea considera că diferența de tratament care rezultă din practica în litigiu a fost instituită din motive de origine etnică în sensul art. 2 alin. (2) lit. (a) din Directiva 2000/43, care face obiectul celei de a patra întrebări preliminare, este necesar să se arate, în primul rând, că simpla împrejurare că cartierul în discuție în litigiul principal adăpostește de asemenea locuitori care nu sunt de origine romă nu este de natură să excludă că o asemenea practică a fost instituită în considerarea originii etnice romă a majorității locuitorilor acestui cartier.

Este necesar să se precizeze, în continuare și având în vedere referirea pe care o conține această a patra întrebare la un tratament mai puțin favorabil care s-ar putea întemeia „în

totalitate sau parțial” pe împrejurarea că privește etnia romă, că este suficient, pentru a exista o discriminare directă în sensul art.2 alin. (2) lit. (a) din Directiva 2000/43, ca această origine etnică să fi determinat decizia de a institui tratamentul menționat, fără a aduce atingere excepțiilor prevăzute la articolele 4 și 5 din Directiva 2000/43 aferente unor cerințe profesionale esențiale și determinante și unor acțiuni pozitive ale statelor membre pentru prevenirea sau compensarea dezavantajelor legate de rasă sau origine etnică, excepții care nu sunt relevante în prezenta cauză.

Astfel, din art.8 alin. (1) din Directiva 2000/43 reiese că, în cazurile în care o persoană care se consideră nedreptățită prin nerespectarea principiului egalității de tratament prezintă, în fața unei instanțe sau a altei autorități competente, fapte pe baza cărora se poate prezuma existența unei discriminări directe sau indirecte, pârâțul are obligația de a dovedi că nu a avut loc o încălcare a principiului menționat.

În această privință, Curtea a precizat că, deși persoanei care se consideră nedreptățită prin nerespectarea principiului egalității de tratament îi incumbă, într-o primă fază, sarcina să prezinte fapte pe baza cărora să se poată prezuma existența unei discriminări directe sau indirecte, în cadrul dovedirii unor asemenea fapte, trebuie să se garanteze faptul că un refuz al pârâțului de a permite accesul la informații nu riscă să compromită realizarea obiectivelor urmărite de Directiva 2000/43 (Hotărârea Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, pct.36 și 40).

Revine instanței judecătorești naționale sau unei alte autorități competente sarcina să aprecieze, în conformitate cu dreptul național și/sau cu practicile naționale, faptele care permit prezumarea unei discriminări directe sau indirecte, astfel cum prevede considerentul (15) al

Directivei 2000/43 (Hotărârea Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, pct. 37).

De aceea, în speță, revine instanței menționate obligația de a lua în considerare toate împrejurările aferente practicii în litigiu pentru a stabili dacă există suficiente indicii pentru ca faptele pe baza cărora se poate prezuma existența unei asemenea discriminări directe bazate pe originea etnică să fie considerate ca dovedite și să se asigure că refuzul pârâtului, în speță CHEZ RB, de a acorda accesul la informații în cadrul dovedirii unor asemenea fapte nu riscă să compromită realizarea obiectivelor urmărite de Directiva 2000/43 (a se vedea în acest sens Hotărârea Meister, C-415/10, EU:C:2012:217, pct. 42).

Printre elementele care pot fi luate în considerare în această privință figurează în special împrejurarea, arătată de instanța menționată, că este cert și necontestat de CHEZ RB că practica în litigiu nu a fost instituită de aceasta decât în cartiere urbane care, precum cartierul „Gizdova mahala”, sunt, în mod notoriu, populate în majoritate de resortisanți bulgari de origine romă.

Aceeași situație este valabilă pentru împrejurarea invocată de KZD în observațiile depuse în fața Curții, potrivit căreia CHEZ RB a afirmat, în cadrul a diverse cauze cu care a fost sesizată KZD, că apreciază că degradările și racordările nelegale sunt cauzate în principal de asemenea resortisanți de origine romă. Astfel de afirmații ar putea fi, într-adevăr, de natură să sugereze că practica în litigiu se întemeiază pe stereotipuri sau pe prejudecăți de ordin etnic, motivele rasiale combinându-se astfel cu alte motive.

Printre elementele care pot fi de asemenea luate în considerare figurează împrejurarea, menționată de instanța de trimitere, că CHEZ RB nu a prezentat, în pofida invitațiilor adresate în acest sens de instanța menționată în virtutea sarcinii

probei, dovezi privind degradările și manipulările contoarelor și racordările nelegale pretinse, susținând că acestea ar fi de notorietate publică.

Instanța de trimitere trebuie de asemenea să țină seama de caracterul impus, generalizat și de durată al practicii în litigiu, care, ca urmare, pe de o parte, a faptului că a fost extinsă astfel fără distincție la toți locuitorii cartierului, independent de aspectele dacă contoarele individuale ale acestora au făcut obiectul unor manipulări sau au determinat racordări nelegale și de identitatea autorilor acestor fapte, și, pe de altă parte, a faptului că aceasta persistă, la aproape un sfert de secol de la data la care a fost instituită, este de natură să sugereze că locuitorii acestui cartier, în care este de notorietate că locuiesc în principal resortisanți bulgari de origine romă, sunt considerați în totalitate ca fiind autori potențiali ai unor asemenea fapte ilicite. Astfel, o asemenea percepție poate de asemenea constitui un indiciu pertinent pentru aprecierea globală a practicii în discuție (a se vedea prin analogie Hotărârea Asociația Accept, C-81/12, EU:C:2013:275, pct. 51).

Pe de altă parte, este necesar să se amintească că, dacă instanța de trimitere ar trebui să stabilească existența unei prezumții de discriminare, punerea efectivă în aplicare a principiului egalității de tratament ar impune atunci ca sarcina probei să revină pârâților din acțiunea principală, care ar trebui să dovedească că nu a avut loc o încălcare a principiului menționat. Într-un asemenea caz, ar reveni CHEZ RB, ca pârâtă, sarcina de a contesta existența unei asemenea încălcări a principiului egalității de tratament dovedind că instituirea practicii în litigiu și menținerea sa în prezent nu se întemeiază nicidecum pe împrejurarea că cartierele în cauză sunt cartiere în care locuiesc în principal resortisanți bulgari de origine romă, ci exclusiv pe factori

obiectivi și străini de orice discriminare pe motiv de rasă sau origine etnică.

În al doilea rând și în ceea ce privește celelalte condiții impuse la art. 2 alin.(2) lit. (a) din Directiva 2000/43, care fac obiectul celei de a doua și al celei de a treia întrebări, și anume existența unui „tratament mai puțin favorabil” și, respectiv, caracterul „comparabil” al situațiilor examinate, nu există nicio îndoială că o practică precum practica în litigiu prezintă astfel de caracteristici.

Pe de o parte, astfel, caracterul defavorabil al tratamentului care rezultă din practica menționată pentru locuitorii, în majoritate de origine romă, care populează cartierul urban în cauză nu poate fi contestat având în vedere atât extrema dificultate și chiar imposibilitatea pentru cei în cauză de a-și consulta contorul de energie electrică în scopul controlării consumului propriu, cât și caracterul jignitor și stigmatizant al acestei practici.

Pe de altă parte și în ceea ce privește aspectul dacă condiția privind existența unei „situații comparabile”, în sensul art.2 alin.(2) lit. (a) din Directiva 2000/43, poate fi îndeplinită în cauza principală, din decizia de trimitere rezultă că îndoielile pe care le manifestă în această privință instanța de trimitere țin de dubla împrejurare că persoanele care nu sunt de origine romă și locuiesc în „cartiere de romi” sunt de asemenea afectate de practica în litigiu și că, invers, persoanele de origine romă care locuiesc în cartiere în care majoritatea locuitorilor nu este de o asemenea origine nu sunt afectate de aceasta.

În această privință, este necesar să se amintească că cerința care ține de caracterul comparabil al situațiilor pentru a determina existența unei încălcări a principiului egalității de tratament trebuie apreciată din perspectiva tuturor elementelor care le caracterizează.

Or, în speță, este necesar să se constate că, în principiu, totalitatea

utilizatorilor finali de energie electrică deserviți de același distribuitor în cadrul unei entități urbane trebuie considerați, independent de cartierul în care locuiesc acești utilizatori, ca aflându-se într-o situație comparabilă față de acest distribuitor, în ceea ce privește punerea la dispoziție a unui contor de energie electrică destinat să măsoare consumul propriu și să le permită să urmărească evoluția acestuia.

Cu privire la a cincea întrebare

A cincea întrebare trebuie înțeleasă ca urmărind să se stabilească dacă Directiva 2000/43, în special dispozițiile art. 2 alin. (1) și alin. (2) lit. (a) și (b) din aceasta, trebuie interpretată în sensul că se opune unei dispoziții naționale care prevede că, pentru a se putea stabili existența unei discriminări directe sau a unei discriminări indirecte pe baza rasei sau a originii etnice în domeniile acoperite de art.3 alin.(1) din această directivă, tratamentul mai puțin favorabil sau situația specială dezavantajoasă, la care se referă lit. (a) și, respectiv, (b), trebuie să constea într-o atingere a unor drepturi sau interese legitime.

În această privință, este necesar să se amintească, mai întâi, că, astfel cum reiese din considerentele (12) și (13) ale Directivei 2000/43, aceasta urmărește să asigure dezvoltarea unor societăți democratice și tolerante, care să permită participarea tuturor persoanelor, fără deosebire de rasă sau origine etnică, și că, în acest scop, „orice” discriminare directă sau indirectă, bazată pe rasă sau origine etnică, în domeniile care fac obiectul prezentei directive, trebuie interzisă în Uniune. Art. 2 alin.(1) din această directivă confirmă de asemenea că principiul egalității de tratament în sensul acesteia înseamnă lipsa „oricărei” discriminări directe sau indirecte pe baza rasei sau originii etnice. În continuare, domeniul de aplicare al directivei menționate nu poate fi definit în mod restrictiv.

În sfârșit, considerentul (28) al Directivei 2000/43 precizează că obiectivul acesteia este de a asigura un înalt nivel comun de protecție împotriva discriminării în statele membre. În această privință, din art. 6 alin. (1) din această directivă reiese că aceasta impune „cerințe minimale”, fără a aduce atingere posibilității statelor membre de a adopta sau de a menține dispoziții „mai favorabile” respectării principiului egalității de tratament.

Or, este necesar să se constate că o dispoziție națională precum cea în discuție în litigiul principal, care nu califică drept tratament „mai puțin favorabil” sau drept „situație specială dezavantajoasă”, în sensul lit. (a) și (b) ale art. 2 alin. (2) din Directiva 2000/43, decât faptele care aduc atingere unui „drept” sau unui „interes legitim” al unei persoane, prevede o condiție care nu rezultă din dispozițiile menționate ale acestei directive și care, prin urmare, are drept consecință restrângerea domeniului protecției garantate prin directiva menționată.

Cu privire la a șasea, la a șaptea, la a opta și la a noua întrebare

Prin intermediul celei de a șasea, al celei de a șaptea, al celei de a opta și al celei de a noua întrebări, care trebuie examinate împreună și în al patrulea rând, instanța de trimitere ridică în esență problema înțelesului noțiunilor „practică aparent neutră” și „situație specială dezavantajoasă pentru persoane de o rasă sau de o origine etnică în comparație cu alte persoane”, în sensul art. 2 alin. (2) lit. (b) din Directiva 2000/43, precum și aspectul dacă o practică precum practica în litigiu, presupunând că nu constituie o discriminare directă, întrunește astfel condițiile respective și dacă, în consecință, este de natură să poată constitui o discriminare indirectă în sensul dispoziției menționate. Instanța de trimitere solicită de asemenea să se stabilească dacă aceeași dispoziție

trebuie interpretată în sensul că se opune unei dispoziții naționale care ar prevedea că, pentru a exista o asemenea discriminare indirectă, situația specială dezavantajoasă trebuie să fi fost cauzată de motive de rasă sau de origine etnică.

În ceea ce privește, în primul rând, existența unei „practici aparent neutre” în sensul art.2 alin.(2) lit. (b) din Directiva 2000/43 și aspectul dacă această noțiune trebuie înțeleasă, astfel cum solicită să se stabilească instanța de trimitere în cea de a șasea întrebare adresată, ca desemnând o practică al cărei caracter neutru este deosebit de „vădit” sau o practică neutră „în aparență” sau neutră „la prima vedere”, nu există îndoiele că noțiunea menționată trebuie înțeleasă în această a doua accepțiune.

Pe lângă faptul că corespunde sensului celui mai natural al expresiei astfel utilizate, accepțiunea menționată se impune în lumina jurisprudenței constante a Curții aferente noțiunii de discriminare indirectă, potrivit căreia, spre deosebire de o discriminare directă, discriminarea indirectă poate rezulta dintr-o măsură care, deși formulată în mod neutru, adică prin referire la alte criterii nelegate de caracteristica protejată, conduce însă la dezavantajarea în special a persoanelor care posedă această caracteristică (a se vedea în acest sens în special Hotărârea Z., C-363/12, EU:C:2014:159, pct. 53 și jurisprudența citată).

În al doilea rând și în ceea ce privește îndoielile exprimate de instanța de trimitere în cea de a șaptea întrebare adresată, referitoare la art. 4 alin.3 din ZZD, potrivit căruia există o discriminare indirectă în cazul în care se creează o situație mai puțin favorabilă pentru o persoană în raport cu alte persoane, pe motivul rasei sau al originii etnice, este necesar să se amintească faptul că, astfel cum reiese din răspunsul adus la a doua, la a treia și la a patra întrebare, dacă rezultă că o măsură care dă naștere la o

diferență de tratament a fost instituită din motive legate de rasă sau de originea etnică, o asemenea măsură trebuie calificată drept „discriminare directă” în sensul art.2 alin.(2) lit. (a) din Directiva 2000/43.

În schimb, o discriminare indirectă întemeiată pe rasă sau pe originea etnică nu impune ca o motivare de acest tip să figureze la baza măsurii în discuție. Pentru ca o măsură să poată intra în domeniul de aplicare al art. 2 alin. (2) lit. (b) din Directiva 2000/43, este suficient ca, deși utilizând criterii neutre neîntemeiate pe caracteristica protejată, măsura menționată să aibă ca efect dezavantajarea în special a persoanelor care posedă această caracteristică.

Din cele ce precedă rezultă că art.2 alin. (2) lit. (b) menționat trebuie interpretat în sensul că se opune unei dispoziții naționale care condiționează existența unei discriminări indirecte întemeiate pe rasă sau originea etnică de cerința ca măsura în discuție să fi fost adoptată din motive de rasă sau de origine etnică.

În al treilea rând și în ceea ce privește precizarea pe care o conține art. 2 alin.(2) lit.(b) din Directiva 2000/43, aferentă existenței unei „situații speciale dezavantajoase” pentru persoanele de o rasă sau de o origine etnică dată în comparație cu alte persoane, instanța de trimitere arată, în cea de a opta întrebare formulată, că art. 2 alin. (2) lit. (a) din aceeași directivă definește discriminarea directă prin referire la existența unui „tratament mai puțin favorabil”. Prin prisma acestei distincții terminologice, instanța menționată solicită să se stabilească dacă doar o „situație deosebit de nefavorabilă, vădită și gravă” poate antrena o situație dezavantajoasă „specială”, în sensul art.2 alin.(2) lit. (b) din Directiva 2000/43.

În această privință, este necesar să se arate că nici din sintagma „situație

dezavantajoasă specială”, utilizată la art. 2 alin. (2) lit. (b), și nici din celelalte precizări cuprinse în dispoziția menționată nu rezultă că o asemenea situație dezavantajoasă nu ar exista decât în prezența unui caz de inegalitate deosebit de nefavorabile, vădite și grave. Condiția menționată trebuie în schimb să fie înțeleasă ca însemnând că în special persoanele de o anumită origine etnică sunt dezavantajate ca urmare a măsurii în cauză.

Pe de o parte, o asemenea interpretare este conformă cu jurisprudența Curții, referitoare la noțiunea de discriminare indirectă, din care rezultă în special că o asemenea discriminare se poate prezenta atunci când aplicarea unei măsuri naționale, deși formulată în mod neutru, dezavantajează în fapt un număr mult mai mare de posesori ai caracteristicii personale protejate decât de persoane care nu o posedă (a se vedea în special, în acest sens, Hotărârea Z., C-363/12, EU:C:2014:159, punctul 53 și jurisprudența citată, precum și Hotărârea Cachaldora Fernández, C-527/13, EU:C:2015:215, pct. 28 și jurisprudența citată).

Pe de altă parte, interpretarea menționată este, spre deosebire de cea din care ar rezulta că doar situații de inegalitate deosebit de nefavorabile, vădite și grave intră în sfera art. 2 alin. (2) lit. (b) din Directiva 2000/43, cea mai conformă cu obiectivele urmărite de legiuitorul Uniunii.

În al patrulea rând și în ceea ce privește cea de a noua întrebare adresată de instanța de trimitere, privind aspectul dacă art. 4 alin. (2) și (3) din ZZD, care face trimitere la un tratament sau la o situație „mai puțin favorabilă” pentru a defini atât discriminarea directă, cât și discriminarea indirectă și, prin urmare, la același grad de gravitate, este conform cu Directiva 2000/43, este suficient să se arate că din interpretarea reținută la

punctele 99-102 din prezenta hotărâre, referitoare la art. 2 alin. (2) lit. (b) din directiva menționată, rezultă că nu se impune niciun nivel special de gravitate în ceea ce privește situația specială dezavantajoasă prevăzută în această din urmă dispoziție. În aceste condiții, lipsa utilizării unui asemenea criteriu al gravității în reglementarea națională menționată anterior nu poate ridica probleme de conformitate cu directiva menționată.

În al cincilea rând și în ceea ce privește chestiunile ridicate în a șasea și în a opta întrebare cu privire la aspectele dacă o practică precum practica în litigiu prezintă un caracter „aparent” neutru și dacă creează „o situație specială dezavantajoasă” în sensul art. 2 alin. (2) lit. (b) din Directiva 2000/43, astfel cum se precizează anterior, este necesar să se amintească faptul că, deși instanța de trimitere este cea care are competența de a aprecia situația de fapt și de a aplica normele de drept al Uniunii unei spețe determinate, Curtea poate fi determinată să furnizeze instanței de trimitere elementele de interpretare a dreptului Uniunii care ar putea să îi fie utile în aprecierea efectelor uneia sau ale altele dintre dispozițiile acestuia.

În speță și presupunând că instanța de trimitere ajunge la concluzia că nu s-a stabilit că practica în litigiu constituie o discriminare directă bazată pe originea etnică, este necesar să se arate că situația de fapt constatată de instanța menționată permite să se considere că o asemenea practică prezintă caracteristicile necesare pentru a constitui o discriminare indirectă în sensul dispoziției menționate, în afară de cazul în care poate fi justificată în conformitate cu art.2 alin. (2) lit. (b) din Directiva 2000/43.

Astfel, este neîndoielnic, în primul rând, că această practică și criteriul potrivit căruia ea ar fi fost pusă astfel în aplicare în mod exclusiv, și anume

situarea locuințelor în cauză într-un cartier în care au fost constatate numeroase manipulări și degradări ale contoarelor de energie electrică, precum și racordări nelegale, ar constitui o practică și un criteriu aparent neutre în sensul art. 2 alin. (2) lit. (b) din Directiva 2000/43.

În doilea rând, întrucât este cert, în temeiul afirmațiilor cuprinse în decizia de trimitere, că practica menționată nu s-a dezvoltat decât în cartiere urbane în care, precum cel în discuție în litigiul principal, locuiesc în principal persoane de origine romă, o asemenea practică este de natură să afecteze în proporții considerabil mai mari persoanele care au o asemenea origine etnică și, prin urmare, să dea naștere, în sensul aceluiași art.2 alin. (2) lit. (b) din Directiva 2000/43, unei situații speciale dezavantajoase pentru persoanele care au o asemenea origine etnică în comparație cu alte persoane.

O asemenea situație dezavantajoasă ține în special de caracterul jignitor și stigmatizant al practicii în litigiu și de faptul că aceasta face extrem de dificilă, dacă nu chiar imposibilă consultarea de către utilizatorul final a contorului său de energie electrică în vederea unui control al consumului propriu.

Cu privire la a zecea întrebare

Prin intermediul celei de a zecea întrebări, instanța de trimitere solicită să se stabilească, în esență, dacă art. 2 alin. (2) lit. (b) din Directiva 2000/43 trebuie interpretat în sensul că o practică precum cea în discuție în litigiul principal poate fi justificată obiectiv de preocuparea de a asigura securitatea rețelei de transport al energiei electrice și înregistrarea corespunzătoare a consumului de energie electrică, ținând seama în special de necesitatea de a facilita utilizatorilor finali un acces liber la contorul lor de energie electrică și în special de faptul că în presă s-au făcut cunoscute alte mijloace accesibile, atât pe plan tehnic, cât și financiar, care permit să se

garanteze siguranța contoarelor de energie electrică.

Astfel cum rezultă din art. 2 alin. (2) lit.(b) menționat, o dispoziție, un criteriu sau o practică aparent neutră, dar care poate crea o situație specială dezavantajoasă pentru persoane de o anumită rasă sau origine etnică, constituie o discriminare indirectă și, prin urmare, interzisă, în afară de cazul în care acea dispoziție, criteriu sau practică se justifică obiectiv, printr-un scop legitim, și în care mijloacele de atingere a aceluia scop sunt corespunzătoare și necesare.

În această privință, este necesar să se sublinieze că, în cazul unei diferențe de tratament întemeiate pe rasă sau pe originea etnică, noțiunea de justificare obiectivă trebuie interpretată în mod strict.

În speță și astfel cum rezultă din decizia de trimitere și din observațiile depuse de CHEZ RB în fața Curții, societatea menționată arată că practica în litigiu a fost instituită pentru a combate numeroasele degradări și manipulările contoarelor de energie electrică, precum și racordările nelegale care ar fi fost constatate în cartierul în cauză. Practica menționată ar urmări astfel atât să împiedice fraudele și abuzurile, cât și să protejeze persoanele de riscurile pe care asemenea conduite le presupun pentru viața și sănătatea lor și să asigure calitatea și securitatea sistemului de furnizare a energiei electrice în interesul tuturor utilizatorilor.

În primul rând, trebuie să se admită că, luate în ansamblu, asemenea obiective constituie obiective legitime recunoscute în dreptul Uniunii (a se vedea, în ceea ce privește combaterea fraudelor și a criminalității, Hotărârea Placanica și alții, C-338/04, C-359/04 și C-360/04, EU:C:2007:133, pct. 46 și 55).

În al doilea rând, este necesar să se sublinieze că, în conformitate cu art. 2 alin. (2) lit. (b) din Directiva 2000/43, măsurile examinate trebuie să se justifice „obiectiv” prin asemenea scopuri.

În împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal și întrucât CHEZ RB se sprijină, în scopul justificării practicii în litigiu, pe existența a numeroase degradări și a numeroase racordări nelegale la contoarele de energie electrică care s-ar fi produs în trecut în cartierul în cauză și pe riscul perpetuării unor asemenea conduite, acestei societăți îi revine cel puțin, astfel cum a arătat avocatul general la punctul 115 din concluzii, sarcina de a stabili obiectiv, pe de o parte, existența și amploarea efectivă a conduitelor ilicite respective și, pe de altă parte, și având în vedere împrejurarea că au trecut de atunci aproape 25 de ani, motivele precise pentru care ar exista, în situația de fapt actuală, în cartierul în cauză, un risc major ca astfel de degradări și de racordări nelegale la contoarele de energie electrică să se perpetueze.

În cadrul sarcinii probei care îi revine în această privință, CHEZ RB nu se poate mulțumi să susțină că asemenea conduite și riscuri sunt „notorii”, astfel cum pare să fi procedat în fața instanței de trimitere.

În al treilea rând, dacă CHEZ RB este în măsură să stabilească că practica în litigiu urmărește în mod obiectiv obiectivele legitime invocate de ea, va mai fi necesar să se stabilească, astfel cum impune art. 2 alin. (2) lit. (b) din Directiva 2000/43, că această practică constituie un mijloc adecvat și necesar pentru atingerea obiectivelor menționate.

În principiu și sub rezerva aprecierilor de fapt definitive care sunt de competența instanței de trimitere, o practică precum practica în litigiu pare să fie de natură a permite combaterea eficace a conduitelor ilicite din speță, pretins ținute, astfel încât condiția privind caracterul adecvat al unei asemenea practici în scopul atingerii obiectivelor legitime susținute pare să fie îndeplinită.

În ceea ce privește condiția privind caracterul necesar, în același scop, al

practicii în litigiu, va reveni în special instanței de trimitere sarcina de a verifica dacă cartierele urbane, precum cel în discuție în litigiul principal, în care CHEZ RB a pus în aplicare practica în litigiu prezintă asemenea particularități încât alte măsuri adecvate și mai puțin restrictive nu ar permite soluționarea problemelor întâmpinate.

În această privință, KZD a arătat, în observațiile formulate, că alte companii de distribuire a energiei electrice ar fi renunțat la practica în litigiu, privilegiind alte tehnici în scopul combaterii degradărilor și manipulărilor, reamplasând în același timp, în cartierele în cauză, contoarele de energie electrică la o înălțime normală.

Revine instanței de trimitere sarcina de a verifica dacă există, astfel, alte măsuri adecvate și mai puțin restrictive pentru atingerea obiectivelor invocate de CHEZ RB și, în caz afirmativ, de a constata că practica în litigiu nu poate fi considerată necesară, în sensul art. 2 alin. (2) lit. (b) din Directiva 2000/43.

Pe de altă parte și presupunând chiar că nu poate fi identificată nicio altă măsură la fel de eficace precum practica în litigiu, instanța de trimitere va mai trebui să verifice dacă inconvenientele cauzate de practica în litigiu nu sunt disproporționate în raport cu obiectivele urmărite și dacă această practică nu aduce atingere în mod excesiv intereselor legitime ale persoanelor care locuiesc în cartierele în cauză (a se vedea în acest sens în special Hotărârea Ingeniørforeningen i Danmark, C-499/08, EU:C:2010:600, punctele 32 și 47, precum și Hotărârea Nelson și alții, C-581/10 și C-629/10, EU:C:2012:657, pct.76 și următoarele).

Instanța menționată va trebui, în primul rând, să aibă în vedere interesul legitim al utilizatorilor finali de energie electrică de a avea acces la furnizarea de energie electrică în condiții care să nu aibă efect jignitor sau stigmatizant.

Îi va reveni de asemenea sarcina de a lua în considerare caracterul în același timp constrângător, generalizat și depășit al practicii în litigiu, care, cu certitudine, astfel cum s-a arătat deja la punctul 84 din prezenta hotărâre, este impusă fără distincție și în mod durabil tuturor locuitorilor cartierului în cauză, cu toate că, fapt pe care este necesar să îl verifice, majorității acestora nu le-ar fi imputabilă nicio conduită ilicită și aceștia nu ar putea fi ținuți răspunzători pentru asemenea acte cauzate de terți.

În aprecierea sa, instanța menționată va trebui, în sfârșit, să țină seama de interesul legitim al consumatorilor finali care locuiesc în cartierul în cauză de a putea consulta și controla în mod efectiv și regulat consumul de energie electrică propriu, interes și control care au fost recunoscute și încurajate în mod expres de legiuitorul Uniunii.

Deși din considerarea tuturor elementelor de apreciere care precedă pare că trebuie să se rețină că practica în litigiu nu poate fi justificată în sensul art.2 alin.(2) lit.(b) din Directiva 2000/43, în măsura în care inconvenientele cauzate de aceasta par disproporționate în raport cu scopurile vizate, revine instanței de trimitere, în contextul unei proceduri preliminare inițiate în temeiul art.267 TFUE, să efectueze aprecierile finale care se impun în această privință.

2. Timp de lucru. Deplasările pe care lucrătorii care nu au un loc de muncă fix sau obișnuit le efectuează de la domiciliu la primul sau la ultimul client al zilei

Prin hotărârea din 10 septembrie 2015, pronunțată în cauza C-266/14, *Federación de Servicios Privados del*

sindicato Comisiones obreras (CC.OO.)/ Tyco Integrated Security SL și Tyco Integrated Fire & Security Corporation

Servicios SA, ECLI:EU:C:2015:578, CJUE a decis că art.2 pct. 1 din Directiva 2003/88/CE privind anumite aspecte ale organizării timpului de lucru trebuie interpretat în sensul că, în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, în care lucrătorii nu au un loc de muncă fix sau obișnuit, timpul de deplasare pe care acești lucrători îl consacră deplasărilor zilnice de la domiciliu la locurile în care se află primul și, respectiv, ultimul client desemnați de angajator constituie „timp de lucru” în sensul acestei dispoziții.

Tyco desfășoară, în majoritatea provinciilor spaniole, o activitate de instalare și de întreținere a sistemelor de securitate care permit detectarea intruziunilor și prevenirea furturilor prin refracție.

În cursul anului 2011, Tyco și-a închis sediile situate în provincie și a arondat toți angajații la sediul central din Madrid (Spania).

Tehnicienii angajați de Tyco instalează și mențin în stare de funcționare dispozitivele de securitate din locuințe și din spații industriale și comerciale situate în aria teritorială în care sunt repartizați și care cuprinde o provincie întreagă sau o parte a unei provincii sau uneori chiar mai multe provincii.

Fiecare dintre acești lucrători dispune de un vehicul de serviciu cu ajutorul căruia se deplasează în fiecare zi de la domiciliu la locurile în care trebuie să efectueze operațiunile de instalare sau de întreținere a sistemelor de securitate. Ei utilizează aceste vehicule pentru a se întoarce acasă la sfârșitul zilei.

Potrivit instanței de trimitere, distanța dintre domiciliul lucrătorilor menționați și locurile în care trebuie să efectueze o intervenție poate varia considerabil și uneori poate depăși 100 de kilometri. Aceasta prezintă exemplul unui caz în care, din cauza volumului traficului, timpul de deplasare de la domiciliu la clienți a fost de trei ore.

Aceiași lucrători trebuie de asemenea să se prezinte o dată sau de mai multe ori pe săptămână la sediile unei agenții logistice de transport din apropierea domiciliului pentru a recupera din aceste locuri materiale, precum și aparatele și piesele componente de care au nevoie pentru intervențiile lor.

Pentru a-și exercita funcțiile, lucrătorii în discuție în litigiul principal dispun, fiecare, de un telefon mobil care le permite să comunice la distanță cu sediul central din Madrid. O aplicație instalată în telefon permite acestor lucrători să primească zilnic, în ajunul zilei de lucru, o foaie de parcurs care cuprinde diferitele locuri pe care vor trebui să le viziteze în cursul zilei respective, în interiorul ariei lor teritoriale, precum și orarul întâlnirilor cu clienții. Cu ajutorul altei aplicații, lucrătorii menționați notează datele privind intervențiile efectuate și le transmit Tyco, cu scopul de a înregistra incidentele apărute și operațiunile efectuate.

Instanța de trimitere arată că Tyco nu ia în calcul timpul de deplasare de la domiciliu la clienți ca făcând parte din timpul de lucru, considerând astfel că acesta este timp de repaus.

Potrivit acestei instanțe, Tyco calculează durata zilnică de lucru prin contabilizarea timpului care se scurge între ora de sosire a angajaților la locul în care se află primul client al zilei și ora la care acești angajați părăsesc locul în care se află ultimul client, luând în considerare numai durata intervențiilor pe teren și pe cea a deplasărilor intermediare pentru a se duce de la un client la altul. Or, înainte de închiderea sediilor regionale, Tyco lua în calcul timpul de lucru zilnic al acestor angajați începând cu ora sosirii la aceste sedii pentru a intra în posesia vehiculului pus la dispoziția lor, a listei cu clienții pe care urmau să îi viziteze și a foii de parcurs, până la ora întoarcerii lor la sediile menționate, seara, pentru a lăsa acolo acest vehicul.

Instanța amintită consideră că în Directiva 2003/88, noțiunile de timp de lucru și de timp de repaus sunt opuse și că, prin urmare, această directivă nu permite să se aibă în vedere situații intermediare. Ea remarcă faptul că timpul de deplasare de la domiciliu la clienți nu este asimilat timpului de lucru la art. 34 alin. 5 din Statutul lucrătorilor, în versiunea care rezultă din Decretul legislativ regal 1/1995. Potrivit aceleiași instanțe, legiuitorul spaniol ar fi optat pentru această soluție pentru motivul că lucrătorul este liber să își aleagă locul de domiciliu. Lucrătorul ar fi deci singurul care ar decide, în funcție de posibilități, cu privire la distanța mai mică sau mai mare dintre locul său de muncă și domiciliu.

Instanța de trimitere observă că, în cazul lucrătorilor mobili din sectorul transporturilor terestre, această idee trebuie nuanțată. Astfel, pentru această categorie de lucrători, legiuitorul național pare să fi considerat că locul lor de muncă se situează chiar în vehiculul lor, astfel încât timpul de deplasare este considerat timp de lucru. Această instanță ridică problema dacă situația lucrătorilor în discuție în litigiul principal ar putea fi considerată similară celei a lucrătorilor mobili din acest sector.

În opinia instanței menționate, ca o consecință a faptului că lucrătorii în discuție în litigiul principal sunt informați despre traseul pe care trebuie să îl parcurgă și despre serviciile speciale pe care trebuie să le furnizeze clienților cu câteva ore înainte de întâlnire, prin intermediul telefonului lor mobil, acești lucrători nu mai au posibilitatea de a-și adapta viața privată și locul de reședință în funcție de proximitatea locului de muncă, întrucât acesta variază zilnic. Ar rezulta de aici că timpul de deplasare de la domiciliu la clienți nu ar putea fi considerat timp de repaus, având în vedere în special obiectivul privind

protecția securității și a sănătății lucrătorilor urmărit de Directiva 2003/88. Or, potrivit aceleiași instanțe, nu ar fi vorba nici despre timpul în care lucrătorii sunt propriu-zis la dispoziția angajatorului, astfel încât acesta să le poată încredința o sarcină oarecare, alta decât deplasarea propriu-zisă. Așadar, nu ar reieși în mod suficient de clar dacă, în temeiul acestei directive, timpul de deplasare între domiciliu și clienți constituie timp de lucru sau perioadă de repaus.

Cu privire la întrebarea preliminară

Prin intermediul întrebării formulate, instanța de trimitere solicită, în esență, să se stabilească dacă art. 2 pct.1 din Directiva 2003/88 trebuie interpretat în sensul că, în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal, în care lucrătorii nu au un loc de muncă fix sau obișnuit, timpul de deplasare a acestor lucrători de la domiciliu la clienți constituie „timp de lucru” în sensul acestei dispoziții.

Cu titlu introductiv, trebuie arătat că, având în vedere că articolele 1-8 din directiva menționată sunt redactate într-un mod în esență identic cu cel în care sunt redactate articolele 1-8 din Directiva 93/104/CE a Consiliului din 23 noiembrie 2003 privind anumite aspecte ale organizării timpului de lucru (JO L 307, p. 18), astfel cum a fost modificată prin Directiva 2000/34/CE a Parlamentului European și a Consiliului din 22 iunie 2000 (JO L 195, p. 41), interpretarea dată de Curte acestor din urmă articole poate fi transpusă pe deplin la articolele sus-menționate din Directiva 2003/88 (a se vedea în acest sens Hotărârea Fuß, C-429/09, EU:C:2010:717, pct. 32, și Ordonanța Grigore, C-258/10, EU:C:2011:122, pct.39).

Pe de altă parte, trebuie constatat mai întâi că această din urmă directivă are ca obiect stabilirea unor cerințe minime destinate îmbunătățirii condițiilor de viață și de muncă ale lucrătorilor printr-o apropiere a reglementărilor naționale care

privesc în special durata timpului de lucru. Această armonizare la nivelul Uniunii Europene în materia organizării timpului de lucru urmărește garantarea unei mai bune protecții a securității și a sănătății lucrătorilor, acordându-le dreptul de a beneficia de perioade minime de repaus – în special zilnic și săptămânal –, precum și de pauze adecvate și prevăzând un plafon de 48 de ore pentru durata medie a săptămânii de lucru, limită maximă în privința căreia se precizează expres că include orele suplimentare (a se vedea Hotărârea BECTU, C-173/99, EU:C:2001:356, pct. 37 și 38, Hotărârea Jaeger, C-151/02, EU:C:2003:437, pct. 46, precum și Ordonanța Grigore, C-258/10, EU:C:2011:122, pct. 40).

Diferitele prevederi cuprinse în directiva menționată în materia duratei maxime de lucru și a timpului minim de repaus constituie norme ale dreptului social al Uniunii de o importanță deosebită, de care trebuie să beneficieze toți lucrătorii în calitate de cerințe minime necesare pentru a asigura protecția securității și a sănătății acestora (Hotărârea Dellas și alții, C-14/04, EU:C:2005:728, pct. 49 și jurisprudența citată, precum și Ordonanța Grigore, C-258/10, EU:C:2011:122, pct. 41).

În continuare, în ceea ce privește noțiunea „timp de lucru”, în sensul art.2 pct.1 din Directiva 2003/88, trebuie amintit că, în mod repetat, Curtea s-a pronunțat în sensul că această directivă definește respectiva noțiune ca fiind orice perioadă în care lucrătorul se află la locul de muncă, la dispoziția angajatorului și își exercită activitatea sau funcțiile, în conformitate cu legislațiile și/sau practicile naționale, și că această noțiune trebuie înțeleasă prin opoziție cu noțiunea de perioadă de repaus, acestea excluzându-se reciproc (Hotărârea Jaeger, C-151/02, EU:C:2003:437, pct. 48, Hotărârea Dellas și alții, C-14/04, EU:C:2005:728, pct. 42, precum și Ordonanța Vorel,

C-437/05, EU:C:2007:23, pct. 24, și Ordonanța Grigore, C-258/10, EU:C:2011:122, pct. 42).

Trebuie să se constate în acest context că directiva menționată nu prevede o categorie intermediară între perioadele de lucru și cele de repaus (a se vedea în acest sens Hotărârea Dellas și alții, C-14/04, EU:C:2005:728, pct. 43, precum și Ordonanța Vorel, C-437/05, EU:C:2007:23, pct.25, și Ordonanța Grigore, C-258/10, EU:C:2011:122, pct. 43).

În această privință, din jurisprudența Curții reiese că noțiunile „timp de lucru” și „perioadă de repaus” în sensul Directivei 2003/88 reprezintă noțiuni ale dreptului Uniunii care trebuie definite în funcție de caracteristici obiective, cu referire la sistemul și la finalitatea acestei directive, care urmărește stabilirea unor cerințe minime destinate îmbunătățirii condițiilor de viață și de muncă ale lucrătorilor. Într-adevăr, numai o astfel de interpretare autonomă poate garanta eficacitatea deplină a directivei, precum și aplicarea uniformă a respectivelor noțiuni în toate statele membre (a se vedea Hotărârea Dellas și alții, C-14/04, EU:C:2005:728, pct. 44 și 45, precum și Ordonanța Vorel, C-437/05, EU:C:2007:23, pct. 26, și Ordonanța Grigore, C-258/10, EU:C:2011:122, pct. 44).

În sfârșit, este necesar a se aminti că art.2 din aceeași directivă nu se numără printre dispozițiile directivei de la care se poate deroga (a se vedea Ordonanța Grigore, C-258/10, EU:C:2011:122, pct.45).

Prin urmare, pentru a se răspunde la întrebarea preliminară adresată, trebuie să se analizeze dacă, într-o situație precum cea în discuție în litigiul principal, elementele constitutive ale noțiunii „timp de lucru”, amintite la pct. 25 din prezenta hotărâre, sunt sau nu sunt întrunite în timpul deplasării de la domiciliu la clienți

și, în consecință, dacă acest timp trebuie să fie considerat timp de lucru sau timp de repaus.

În ceea ce privește primul element constitutiv al noțiunii „timp de lucru”, în sensul art. 2 pct. 1 din Directiva 2003/88, potrivit căruia lucrătorul trebuie să își exercite activitatea sau funcțiile, trebuie arătat că nu se contestă că, anterior deciziei Tyco de a desființa sediile regionale, acest angajator considera ca fiind timp de lucru timpul de deplasare a lucrătorilor săi de la sediile regionale la locurile în care se aflau primul și ultimul client al zilei, însă nu și timpul lor de deplasare de la domiciliu la sediile regionale la începutul și, respectiv, la sfârșitul zilei. Pe de altă parte, este cert că, anterior acestei decizii, lucrătorii în discuție în litigiul principal se prezentau zilnic la aceste sedii pentru a lua vehiculele puse de Tyco la dispoziția lor și a-și începe ziua de lucru. Acești lucrători își încheiau ziua de lucru tot la aceste sedii.

Tyco contestă faptul că timpul de deplasare a lucrătorilor în discuție în litigiul principal de la domiciliu la clienți poate fi considerat timp de lucru, în sensul dispoziției menționate, pentru motivul că, chiar dacă acești lucrători trebuie să efectueze un traseu pentru a se prezenta la clienții pe care i-a desemnat Tyco, activitatea și funcțiile lucrătorilor menționați au ca obiect realizarea unor prestații tehnice de instalare și de întreținere a sistemelor de securitate la acești clienți. Astfel, în timpul de deplasare de la domiciliu la clienți, acești lucrători nu și-ar exercita activitățile sau funcțiile.

Acest argument nu poate fi primit. După cum a arătat avocatul general la pct. 38 din concluzii, deplasările lucrătorilor care ocupă un loc de muncă precum cel în discuție în litigiul principal pentru a se prezenta la clienții desemnați de angajator reprezintă instrumentul necesar pentru

executarea de către acești lucrători a prestațiilor tehnice la acești clienți. Neluarea în considerare a acestor deplasări ar însemna că un angajator precum Tyco ar fi în măsură să susțină că numai timpul petrecut în exercitarea activității de instalare și de întreținere a sistemelor de securitate se încadrează în noțiunea „timp de lucru”, în sensul art. 2 pct. 1 din Directiva 2003/88, ceea ce ar avea ca efect denaturarea acestei noțiuni și subminarea obiectivului protecției securității și a sănătății lucrătorilor.

Faptul că deplasările lucrătorilor respectivi la sau de la clienți, la începutul și la sfârșitul zilei, erau considerate de Tyco drept timp de lucru înainte de desființarea sediilor regionale arată de altfel că sarcina constând în conducerea unui vehicul de la un sediu regional la primul client și de la ultimul client la acest sediu regional făcea parte anterior din funcțiile și din activitatea acestor lucrători. Or, natura acestor deplasări nu s-a schimbat după desființarea sediilor regionale. Numai punctul de plecare al deplasărilor menționate a fost modificat.

În aceste condiții, lucrătorii care se găsesc într-o situație precum cea în discuție în litigiul principal trebuie să fie considerați ca exercitându-și activitățile sau funcțiile în timpul deplasării de la domiciliu la clienți.

În ceea ce privește cel de al doilea element constitutiv al noțiunii „timp de lucru”, în sensul art. 2 pct. 1 din Directiva 2003/88, potrivit căruia lucrătorul trebuie să fie la dispoziția angajatorului în acest timp, trebuie arătat că factorul determinant este faptul că lucrătorul este obligat să fie prezent fizic la locul determinat de angajator și să rămână la dispoziția acestuia pentru a putea efectua imediat, în caz de nevoie, prestațiile corespunzătoare (a se vedea în acest sens Hotărârea Dellas și alții, C-14/04, EU:C:2005:728, pct. 48, precum și Ordonanța Vorel, C-437/05, EU:C:2007:

23, pct. 28, și Ordonanța Grigore, C-258/10, EU:C:2011:122, pct. 63).

Astfel, pentru ca un lucrător să poată fi considerat ca fiind la dispoziția angajatorului său, acest lucrător trebuie să fie pus într-o situație în care este obligat, din punct de vedere juridic, să se supună instrucțiunilor angajatorului său și să își exercite activitatea pentru acesta.

În schimb, din jurisprudența Curții reiese că posibilitatea pentru lucrători de a-și gestiona timpul fără constrângeri majore și de a se consacra propriilor interese este un element de natură să arate că perioada respectivă nu constituie timp de lucru în sensul Directivei 2003/88 (a se vedea în acest sens Hotărârea Simap, C-303/98, EU:C:2000:528, pct. 50).

În speță, din precizările făcute de Tyco în ședință reiese că aceasta stabilește lista cu clienții și ordinea acestora, care trebuie respectate de lucrătorii în discuție în litigiul principal, precum și orarul întâlnirilor la clienți. De asemenea, Tyco a arătat că, în pofida faptului că lucrătorilor în discuție în litigiul principal le-a fost furnizat câte un telefon mobil pe care își primesc traseul în ajunul zilei de lucru, acești lucrători nu sunt obligați să țină acest telefon deschis în timpul de deplasare de la domiciliu la clienți. Astfel, traseul pentru a se duce la aceste întâlniri nu ar fi fixat de Tyco, ci lucrătorii în cauză rămân liberi să se deplaseze în funcție de traseul dorit, așa încât și-ar putea organiza timpul de deplasare după cum doresc.

În această privință, trebuie constatat că, în timpul de deplasare de la domiciliu la clienți, lucrătorii care se găsesc într-o situație precum cea în discuție în litigiul principal dispun de o anumită libertate de care nu dispun în timpul intervenției la un client, cu condiția să ajungă la clientul desemnat la ora convenită de angajator. Cu toate acestea, din dosarul de care dispune Curtea reiese că această libertate

exista încă dinaintea desființării sediilor regionale, atunci când timpul de deplasare era luat în calcul ca timp de lucru începând cu ora de sosire la sediile regionale, singurul lucru care s-a schimbat fiind punctul de plecare al traseului pentru a se duce la client. Or, o astfel de schimbare nu afectează natura juridică a obligației de a se supune instrucțiunilor angajatorului lor care le revine acestor lucrători. În timpul acestor deplasări, lucrătorii sunt supuși instrucțiunilor menționate ale angajatorului lor, care poate schimba ordinea clienților sau poate anula ori adăuga o întâlnire. În orice caz, trebuie arătat că, pe durata necesară deplasării, care de cele mai multe ori nu poate fi redusă, lucrătorii amintiți nu pot dispune în mod liber de timpul lor și nu se pot consacra propriilor interese, astfel încât, prin urmare, ei sunt la dispoziția angajatorilor.

Tyco, guvernul spaniol și guvernul Regatului Unit și-au exprimat temerea că astfel de lucrători s-ar putea ocupa de chestiuni personale la începutul și la sfârșitul zilei. Cu toate acestea, o asemenea temere nu poate afecta calificarea juridică a duratei deplasării. Într-o situație precum cea din litigiul principal, revine angajatorului sarcina de a utiliza instrumentele de control necesare pentru a evita eventualele abuzuri.

Astfel, pe de o parte, exista deja, anterior desființării sediilor regionale, posibilitatea de a se ocupa de acest gen de chestiuni la începutul și la sfârșitul zilei de lucru, în cursul traseelor de la locurile în care se aflau clienții la sediile regionale. Pe de altă parte, după cum rezultă din considerentul (4) al Directivei 2003/98, obiectivele acestei directive nu pot fi subordonate unor considerente cu caracter pur economic. De altfel, Tyco a arătat în ședința în fața Curții că utilizarea cardurilor de credit pe care le furnizează salariaților săi este limitată la plata

carburantului destinat uzului profesional pentru vehiculele puse la dispoziția lucrătorilor. Tyco ar dispune deci de un mijloc, printre altele, de control al deplasărilor acestora.

În plus, deși este adevărat că asemenea controale ar putea crea o cheltuială suplimentară pentru o întreprindere aflată într-o situație precum cea a Tyco, trebuie amintit că această cheltuială este o consecință inerentă deciziei sale de a desființa sediile regionale. În schimb, faptul că această decizie ar avea ca efect suportarea în întregime a acestei cheltuieli de către angajații Tyco ar fi contrar obiectivului privind protecția securității și a sănătății lucrătorilor urmărit de directiva menționată.

În ceea ce privește cel de al treilea element constitutiv al noțiunii „timp de lucru”, în sensul art. 2 pct. 1 din Directiva 2003/88, potrivit căruia lucrătorul trebuie să se afle la locul de muncă în perioada respectivă, trebuie arătat că, după cum reiese din cuprinsul pct. 34 din prezenta hotărâre, dacă un lucrător care nu mai are un loc de muncă fix își exercită funcțiile în cursul deplasării pe care o efectuează la sau de la un client, acest lucrător trebuie de asemenea să fie considerat ca aflându-se la locul de muncă pe durata acestui traseu. Astfel, după cum a arătat avocatul general la pct. 48 din concluzii, din moment ce deplasările sunt indisolubil legate de calitatea de lucrător care nu are un loc de muncă fix sau obișnuit, locul de muncă al unor asemenea lucrători nu poate fi redus la locurile de intervenție fizică a acestor lucrători la clienții angajatorului lor.

Această constatare nu este de natură să fie afectată de împrejurarea că unii lucrători, într-o situație precum cea în discuție în litigiul principal, încep și termină astfel de trasee la domiciliu, întrucât această împrejurare decurge în mod direct din decizia angajatorului de a desființa sediile regionale, iar nu din

voința acestor lucrători. Aceștia, întrucât au pierdut posibilitatea de a determina în mod liber distanța care separă domiciliul lor de locul obișnuit în care începe și unde se termină ziua lor de lucru, nu pot fi obligați să își asume alegerea angajatorului lor de a desființa aceste sedii.

Un asemenea rezultat ar fi contrar și obiectivului privind protecția securității și a sănătății lucrătorilor urmărit de Directiva 2003/88, în care se înscrie necesitatea de a garanta lucrătorilor o perioadă minimă de repaus. Astfel, ar fi contrar acestei directive ca timpul de repaus al lucrătorilor care nu au un loc de muncă fix sau obișnuit să fie redus prin excluderea timpului lor de deplasare de la domiciliu la clienți din noțiunea „timp de lucru” în sensul art. 2 pct. 1 din directiva menționată.

Rezultă din cele ce precedă că, atunci când unii lucrători care se găsesc în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal folosesc un vehicul de serviciu pentru a se duce de la domiciliu la un client desemnat de angajator sau pentru a se întoarce la domiciliu de la locul în care se află un astfel de client și pentru a se duce de la locul în care se află un client la altul în timpul zilei de lucru, lucrătorii respectivi trebuie să fie considerați în cursul acestor deplasări ca aflându-se „la locul de muncă” în sensul art. 2 pct. 1 din aceeași directivă.

Această concluzie nu poate fi repusă în discuție prin argumentul guvernului Regatului Unit potrivit căruia ea ar conduce la o creștere a costurilor inevitabilă pentru Tyco, printre alții. În această privință, este suficient să se arate că deși, în circumstanțele speciale ale cauzei în discuție în litigiul principal, timpul de deplasare trebuie să fie considerat timp de lucru, Tyco rămâne liberă să determine remunerarea timpului de deplasare de la domiciliu la clienți.

Or, este suficient să se amintească faptul că din jurisprudența Curții rezultă

că, cu excepția situației speciale prevăzute la art.7 alin. (1) din Directiva 2003/88 în privința concediului anual plătit, directiva se limitează să reglementeze anumite aspecte ale organizării timpului de lucru, astfel încât, în principiu, nu se aplică în privința remunerării lucrătorilor (a se vedea Hotărârea Dellas și alții, C-14/04,

EU:C:2005:728, punctul 38, precum și Ordonanța Vorel, C-437/05, EU:C:2007:23, punctul 32, și Ordonanța Grigore, C-258/10, EU:C:2011:122, pct. 81 și 83).

Prin urmare, modul de remunerare a lucrătorilor într-o situație precum cea în discuție în litigiul principal nu este prevăzut de directiva menționată, ci de dispozițiile relevante ale dreptului național.

3. Excluderea de la beneficiul anumitor prestații sociale, de tip necontributiv, a unor cetățeni ai Uniunii care vin într-un stat membru pentru a găsi un loc de muncă

Prin hotărârea din 15 septembrie 2015, pronunțată în cauza C-67/14, *Jobcenter Berlin Neukölln/Nazifa, Sonita, Valentina și Valentino Alimanovic*, ECLI:EU:C:2015:597, CJUE a stabilit că art. 24 din Directiva 2004/38/CE privind dreptul la liberă circulație și ședere pe teritoriul statelor membre pentru cetățenii Uniunii și membrii familiilor acestora, de modificare a Regulamentului (CEE) nr. 1612/68 și de abrogare a Directivelor 64/221/CEE, 68/360/CEE, 72/194/CEE, 73/148/CEE, 75/34/CEE, 75/35/CEE, 90/364/CEE, 90/365/CEE și 93/96/CEE și articolul 4 din Regulamentul (CE) nr. 883/2004 privind coordonarea sistemelor de securitate socială, astfel cum a fost modificat prin Regulamentul (UE) nr. 1244/2010, trebuie interpretate în sensul că nu se opun unei reglementări a unui stat membru care îi exclude de la beneficiul anumitor „prestații speciale în numerar de tip necontributiv”, în sensul art. 70 alin. (2) din Regulamentul nr. 883/2004, care constituie de asemenea o „prestație de asistență socială”, în sensul art. 24 alin. (2) din Directiva 2004/38, pe resortisanții altor state membre aflați într-o situație precum cea prevăzută la art. 14 alin. (4) lit. (b) din directiva menționată, deși aceste prestații le sunt garantate resortisanților acestui stat membru care se află în aceeași situație.

Nazifa Alimanovic, născută în anul 1966, și copiii săi, Sonita, Valentina și Valentino, născuți în anii 1994, 1998 și, respectiv, 1999, au, toți patru, cetățenia suedeză. Doamna Alimanovic este născută în Bosnia, iar cei trei copii sunt născuți în Germania.

Rezultă din decizia de trimitere, fără a se preciza nici data exactă a plecării, nici motivul absenței, că familia Alimanovic a părăsit Germania în cursul anului 1999 pentru a pleca în Suedia și că s-a întors în primul stat membru în luna iunie 2010.

La 1 iulie 2010, membrilor familiei Alimanovic li s-a eliberat un certificat de ședere pe durată nelimitată în temeiul art. 5 din Legea privind libera circulație. După sosirea în Germania, doamna Alimanovic și fiica sa Sonita, apte de muncă în sensul legislației germane, au ocupat, între lunile iunie 2010 și mai 2011, posturi de scurtă durată sau au obținut oportunități de muncă pentru mai puțin de un an.

În perioada 1 decembrie 2011-31 mai 2012, doamnei Alimanovic i-au fost acordate, pentru copiii săi Valentina și Valentino, alocații familiale și, asemenea fiicei sale Sonita, prestații ale asigurării de bază, în temeiul cărții a II-a, și anume, pe de o parte, alocații de subzistență pentru șomerii de lungă durată, denumite „Arbeitslosengeld II”, precum și, pe de altă parte, alocații sociale pentru beneficiarii

inapți de muncă, acești ultimi beneficiari fiind ceilalți doi copii, Valentina și Valentino (denumite în continuare, împreună, „prestațiile în cauză”).

În vederea acordării prestațiilor în cauză în această perioadă, Centrul pentru Ocuparea Forței de Muncă a considerat că norma de excludere care se aplică cetățenilor Uniunii aflați în căutarea unui loc de muncă, prevăzută la art.7 alin.(1) a doua teză pct.2 din cartea a II-a, nu era aplicabilă familiei Alimanovic, deoarece, având în vedere că membrii săi erau resortisanți suedezi, această normă trebuia înlăturată în temeiul principiului nediscriminării prevăzut la articolul 1 din convenția de asistență. Astfel, în Hotărârea din 19 octombrie 2010, Curtea Federală de Contencios Social a statuat că obligația Republicii Federale Germania care rezultă din această dispoziție, și anume de a asigura că resortisanții celorlalte părți contractante aflați în situație de ședere legală în orice parte a teritoriului său și care sunt lipsiți de resurse suficiente beneficiază de prestații de asistență, la fel ca propriii resortisanți și în aceleași condiții, includea și acordarea unui venit minim de subzistență, în temeiul art. 19 și următoarele din cartea a II-a.

Cu toate acestea, în temeiul art.48 alin.(1) prima teză din cartea a X-a din Codul social, se impune invalidarea cu efecte pentru viitor a unui act administrativ atunci când intervine o schimbare semnificativă în raporturile de fapt sau de drept care existau la adoptarea unui asemenea act. În ceea ce privește acordarea unor prestații în temeiul articolului 1 din convenția de asistență, a intervenit o modificare în luna mai 2012, ca urmare a rezervei formulate la 19 decembrie 2011 de guvernul german față de această convenție. În acest temei, Centrul pentru Ocuparea Forței de Muncă a retras decizia de acordare a ansamblului prestațiilor în cauză pentru luna mai 2012.

La cererea familiei Alimanovic, Tribunalul de Contencios Social Berlin (Sozialgericht Berlin) a anulat această decizie și, între altele, a statuat că doamna Alimanovic și fiica sa Sonita aveau dreptul la prestațiile în cauză care le priveau, în special în temeiul art.4 din Regulamentul nr. 883/2004, care interzice orice discriminare a unor cetățeni ai Uniunii în raport cu resortisanții statului membru vizat, coroborat cu art.70 din acest regulament, care privește prestațiile speciale în numerar de tip necontributiv precum cele în discuție în cauza cu care era sesizat.

În cadrul recursului introdus la instanța de trimitere, Centrul pentru Ocuparea Forței de Muncă susține în special că prestațiile care urmăresc garantarea mijloacelor de existență în temeiul cărții a II-a constituie „prestații de asistență socială”, în sensul art.24 alin.(2) din Directiva 2004/38, permițând astfel o excludere de la beneficiul acestor prestații a persoanelor aflate în căutarea unui loc de muncă.

Instanța de trimitere precizează, printre altele, că, potrivit constatărilor de fapt ale Tribunalului de Contencios Social Berlin de care este ținută, doamna Alimanovic și fiica sa Sonita nu se mai puteau prevala de un drept de ședere în calitate de lucrători în temeiul art.2 din Legea privind libera circulație. Astfel, din luna iunie 2010, ele nu mai ocupau decât posturi de scurtă durată sau nu au obținut decât oportunități de muncă pentru mai puțin de un an, iar din luna mai 2011, nu mai exercitau nicio activitate, nici salariată, nici independentă.

Făcând referire la Hotărârea Vatsouras și Koupatantze (C-22/08 și C-23/08, EU:C:2009:344), această instanță consideră că rezultă din art.2 alin.(3) a doua teză din Legea privind libera circulație, interpretat în raport cu art.7 alin.(3) lit.(c) din Directiva 2004/38, că nici doamna Alimanovic, nici fiica sa

Sonita nu mai beneficiază de calitatea de lucrător salariat sau independent și, prin urmare, ele trebuie considerate ca fiind persoane aflate în căutarea unui loc de muncă, în sensul art.2 alin.(2) pct. 1 din Legea privind libera circulație.

Așadar, în temeiul art.7 alin. (1) a doua teză pct. 2 din cartea a II-a, care exclude de la beneficiul prestațiilor prevăzute de această legislație atât persoanele al căror drept de ședere este justificat numai de căutarea unui loc de muncă, cât și membrii familiilor acestora, au fost excluse în concret doamna Alimanovic și fiica sa Sonita de la beneficiul alocațiilor de subzistență pentru șomerii de lungă durată.

În consecință, pe de o parte, instanța de trimitere adresează întrebarea dacă această dispoziție din cartea a II-a încalcă principiul nediscriminării prevăzut la art.4 din Regulamentul nr. 883/2004.

Pe de altă parte, această instanță ridică problema dacă dispoziția menționată din cartea a II-a poate fi considerată o transpunere licită în dreptul intern a art. 24 alin.(2) din Directiva 2004/38 sau dacă, în cazul inaplicabilității acestei prevederi a dreptului Uniunii, ea este contrară art.45 alin.(2) TFUE coroborat cu art. 18 TFUE.

Cu privire la calificarea prestațiilor în cauză

Trebuie amintit că, din dosarul prezentat Curții, reiese că instanța de trimitere consideră că dreptul de ședere al doamnei Alimanovic și al fiicei sale Sonita rezultă din calitatea lor de persoane aflate în căutarea unui loc de muncă și că este ținută de constatările de fapt operate în această privință de instanța de fond.

Prin intermediul celei de a doua și al celei de a treia întrebări, instanța de trimitere solicită Curții, în esență, să se pronunțe cu privire la compatibilitatea, pe de o parte, cu art. 24 alin. (2) din Directiva 2004/38 și, pe de altă parte, cu articolul 18 TFUE și cu art.45 alin.(2) TFUE, a unei

reglementări naționale care îi exclude de la beneficiul anumitor prestații pe resortisanții altor state membre care au calitatea de persoane aflate în căutarea unui loc de muncă, deși aceste prestații sunt garantate resortisanților statului membru vizat care se află în aceeași situație.

Întrucât natura prestațiilor în cauză drept prestații de asistență socială sau drept măsuri care urmăresc facilitarea accesului pe piața muncii este determinantă pentru identificarea normei Uniunii în raport cu care trebuie evaluată compatibilitatea menționată, este necesar să se realizeze calificarea acestora.

Or, în această privință, este suficient să se constate că însăși instanța de trimitere a calificat prestațiile în discuție ca fiind „prestații speciale în numerar de tip necontributiv”, în sensul art.70 alin.(2) din Regulamentul nr. 883/2004. Ea subliniază în acest scop că prestațiile menționate urmăresc garantarea mijloacelor de existență persoanelor care nu își pot asigura subzistența și că fac obiectul unei finanțări necontributive prin impozit. Din moment ce prestațiile menționate sunt, pe de altă parte, menționate în anexa X la Regulamentul nr. 883/2004, ele îndeplinesc condițiile prevăzute la art.70 alin.(2) din acest regulament, chiar dacă fac parte dintr-un regim care prevede și prestații care urmăresc să faciliteze căutarea unui loc de muncă.

În aceste condiții, trebuie să se adauge că, astfel cum reiese din jurisprudența Curții, asemenea prestații fac parte din noțiunea „prestații de asistență socială”, în sensul art.24 alin.(2) din Directiva 2004/38. Astfel, această noțiune face referire la ansamblul regimurilor de ajutoare instituite de autorități publice la nivel național, regional sau local la care poate recurge un individ care nu dispune de resurse suficiente pentru a face față nevoilor sale de bază, precum și celor ale familiei sale și care, pentru acest motiv,

riscă să devină, în cursul șederii sale, o sarcină pentru finanțele publice ale statului membru gazdă de natură să aibă consecințe asupra nivelului global al ajutorului care poate fi acordat de acest stat (Hotărârea Dano, C-333/13, EU:C:2014:2358, pct. 63).

În speță, de altfel, este necesar să se constate că funcția preponderentă a prestațiilor în discuție este tocmai de a garanta minimul de mijloace de existență necesare pentru a duce o viață conformă cu demnitatea umană.

Prin urmare, rezultă din aceste considerații că prestațiile menționate nu pot fi calificate drept prestații de natură financiară care sunt menite să faciliteze accesul pe piața muncii a unui stat membru (a se vedea în acest sens Hotărârea Vatsouras și Koupatantze, C-22/08 și C-23/08, EU:C:2009:344, pct.45), ci trebuie considerate „prestații de asistență socială”, în sensul art. 24 alin. (2) din Directiva 2004/38. În consecință, nu este necesar să se răspundă la a treia întrebare preliminară.

Cu privire la a doua întrebare

Prin intermediul celei de a doua întrebări, instanța de trimitere solicită, în esență, să se stabilească dacă art.24 din Directiva 2004/38 și art.4 din Regulamentul nr. 883/2004 trebuie interpretate în sensul că se opun unei reglementări a unui stat membru care exclude de la beneficiul anumitor „prestații speciale în numerar de tip necontributiv”, în sensul art.70 alin.(2) din Regulamentul nr. 883/2004, care constituie de asemenea o „prestație de asistență socială”, în sensul art.24 alin.(2) din Directiva 2004/38, resortisanții altor state membre aflați în căutarea unui loc de muncă pe teritoriul statului membru gazdă, deși aceste prestații sunt garantate resortisanților statului membru gazdă care se află în aceeași situație.

În această privință, trebuie amintit mai întâi că, în ceea ce privește accesul la

prestații de asistență socială precum cele în discuție în litigiul principal, un cetățean al Uniunii nu poate pretinde o egalitate de tratament cu resortisanții statului membru gazdă în temeiul art.24 alin.(1) din Directiva 2004/38 decât dacă șederea sa pe teritoriul statului membru gazdă respectă condițiile Directivei 2004/38 (Hotărârea Dano, C-333/13, EU:C:2014:2358, pct.69).

Astfel, a admite că persoane care nu beneficiază de un drept de ședere în temeiul Directivei 2004/38 pot pretinde un drept la prestații de asistență socială în aceleași condiții ca cele aplicabile resortisanților naționali ar fi contrar unui obiectiv al directivei menționate, enunțat în considerentul (10), care urmărește să se evite ca cetățenii Uniunii resortisanți ai altor state membre să devină o sarcină excesivă pentru sistemul de asistență socială din statul membru gazdă (Hotărârea Dano, C-333/13, EU:C:2014:2358, pct. 74).

În consecință, pentru a se determina dacă prestații de asistență socială precum prestațiile în discuție pot fi refuzate în temeiul derogării prevăzute la art.24 alin.(2) din Directiva 2004/38, trebuie să se verifice în prealabil aplicabilitatea principiului egalității de tratament amintit la art.24 alin.(1) din directiva menționată și, prin urmare, legalitatea șederii pe teritoriul statului membru gazdă a cetățeanului Uniunii vizat.

Trebuie să se constate că numai două dispoziții ale Directivei 2004/38 sunt susceptibile să confere persoanelor aflate în căutarea unui loc de muncă și care sunt în situația doamnei Alimanovic și a fiicei sale Sonita un drept de ședere în statul membru gazdă în temeiul acestei directive, și anume art.7 alin.(3) lit.(c) și art.14 alin.(4) lit.(b) din aceasta.

În această privință, art.7 alin.(3) lit.(c) din Directiva 2004/38 prevede că, dacă lucrătorul este înregistrat în mod corespunzător ca fiind în șomaj involuntar, după

ce a îndeplinit un contract de muncă pe termen limitat, cu durata de sub un an, sau după ce a devenit șomer în mod involuntar în timpul primelor douăsprezece luni și dacă s-a înregistrat ca persoană care caută de lucru la serviciul competent de ocupare a forței de muncă, statutul de lucrător se menține pentru o perioadă de cel puțin șase luni. În această perioadă, cetățeanul Uniunii vizat își păstrează dreptul de ședere în statul membru gazdă în temeiul art.7 din Directiva 2004/38 și poate, prin urmare, să se prevaleze de principiul egalității de tratament, consacrat la art.24 alin.(1) din directiva menționată.

Astfel, Curtea a statuat în Hotărârea Vatsouras și Koupatantze (C-22/08 și C-23/08, EU:C:2009:344, pct.32) că cetățenii Uniunii care și-au menținut statutul de lucrători în temeiul articolului 7 alin.(3) lit. (c) din Directiva 2004/38 au dreptul la prestații de asistență socială precum prestațiile în discuție pe perioada respectivă de cel puțin șase luni.

Cu toate acestea, nu se contestă că doamna Alimanovic și fiica sa Sonita, care și-au menținut statutul de lucrători timp de cel puțin șase luni de la încetarea activității la ultimul loc de muncă, nu mai aveau acest statut în momentul în care li s-a refuzat beneficiul prestațiilor în discuție.

În ceea ce privește problema dacă art.14 alin.(4) lit.(b) din Directiva 2004/38 ar putea constitui temeiul unui drept de ședere potrivit Directivei 2004/38 în favoarea cetățenilor Uniunii care se află în situația doamnei Alimanovic și a fiicei sale Sonita, această dispoziție prevede că un cetățean al Uniunii care intră pe teritoriul statului membru gazdă în căutarea unui loc de muncă nu poate fi expulzat din statul membru respectiv atât timp cât poate dovedi că este în continuare în căutarea unui loc de muncă și că are șanse reale de a fi angajat.

Chiar dacă, potrivit instanței de trimitere, doamna Alimanovic și fiica sa

Sonita își pot întemeia dreptul de ședere pe dispoziția menționată și după expirarea perioadei prevăzute la art.7 alin.(3) lit. (c) din Directiva 2004/38 pe o perioadă, acoperită de art.14 alin. (4) lit.(b) din aceasta, care le dă dreptul la o egalitate de tratament cu resortisanții statului membru gazdă în ceea ce privește accesul la prestații de asistență socială, trebuie să se arate totuși că, într-un asemenea caz, statul membru gazdă se poate întemeia pe derogarea prevăzută la art.24 alin.(2) din această directivă pentru a nu acorda cetățeanului menționat prestația de asistență socială solicitată.

Astfel, reiese în mod expres din trimiterea care figurează la art.24 alin.(2) din Directiva 2004/38 la art.14 alin.(4) lit. (b) din aceasta că statul membru gazdă îi poate refuza unui cetățean al Uniunii care beneficiază de un drept de ședere orice prestație de asistență socială doar în temeiul acestei ultime dispoziții.

În această privință, este necesar să se precizeze că, deși Curtea a statuat deja că Directiva 2004/38 impune ca statul membru să ia în considerare situația individuală a unei persoane interesate atunci când intenționează să adopte o măsură de expulzare sau să constate că această persoană constituie o sarcină excesivă pentru sistemul său de asistență socială în cadrul șederii sale (Hotărârea Brey, C-140/12, EU:C:2013:565, pct. 64, 69 și 78), o asemenea examinare individuală nu se impune totuși într-un caz precum cel din cauza principală.

Astfel, Directiva 2004/38, stabilind un sistem gradual de menținere a statutului de lucrător, care urmărește securizarea dreptului de ședere și a accesului la prestații sociale, ia în considerare ea însăși diferiți factori ce caracterizează situația individuală a fiecărui solicitant al unei prestații sociale și în special durata exercitării unei activități economice.

Or, permițând persoanelor interesate să își cunoască în mod neechivoc

drepturile și obligațiile, criteriul prevăzut atât la art.7 alin. (1) din cartea a II-a coroborat cu art. 2 alin. (3) din Legea privind libera circulație, cât și la art. 7 alin. (3) lit. (c) din Directiva 2004/38, și anume o perioadă de șase luni de la încetarea unei activități profesionale în care se menține dreptul la ajutorul social, este, în consecință, de natură să garanteze un nivel ridicat de securitate juridică și de transparență în cadrul acordării prestațiilor de asistență socială ale asigurării de bază, fiind în același timp conform cu principiul proporționalității.

În plus, în ceea ce privește exami-

narea individuală prin care se urmărește realizarea unei aprecieri globale a sarcinii pe care ar reprezenta-o în mod concret acordarea unei prestații pentru întregul sistem național de asistență socială în discuție în litigiul principal, trebuie arătat că ajutorul acordat unui singur solicitant poate fi cu greu calificat drept „sarcină excesivă” pentru un stat membru, în sensul art. 14 alin. (1) din Directiva 2004/38, care ar putea afecta statul membru vizat nu după ce a fost sesizat cu o cerere individuală, ci în mod necesar după acumularea tuturor cererilor individuale care i-ar fi adresate.

4. Anularea unui zbor din cauza unor probleme tehnice neprevăzute. Obligația operatorilor de transport aerian de a-i despăgubi pe pasageri

Prin hotărârea din 17 septembrie 2015, pronunțată în cauza C-257/14, *Corina van der Lans/Koninklijke Luchtvaart Maatschappij NV*, ECLI:EU: C:2015:618, CJUE a constatat că art.5 alin.(3) din Regulamentul (CE) nr. 261/2004 de stabilire a unor norme comune în materie de compensare și de asistență a pasagerilor în eventualitatea refuzului la îmbarcare și anulării sau întârzierii prelungite a zborurilor și de abrogare a Regulamentului (CEE) nr. 295/91 trebuie interpretat în sensul că o problemă tehnică precum cea în discuție în litigiul principal, care a survenit inopinat, care nu poate fi imputată unei întrețineri deficitare și nici nu a fost descoperită în timpul unei operațiuni obișnuite de întreținere, nu intră în sfera noțiunii „împrejurări excepționale” în sensul acestei dispoziții.

Doamna van der Lans dispunea de o rezervare de bilet de avion la un zbor operat de KLM. Acest zbor, cu destinația Amsterdam (Țările de Jos), trebuia să plece din Quito (Ecuador) la 13 august 2009, la 9.15, ora locală. Plecarea nu a avut însă loc decât a doua zi la 19.30, ora locală. Avionul utilizat pentru zborul respectiv a sosit la Amsterdam cu o întârziere de 29 de ore.

Această întârziere se datorează, potrivit KLM, faptului că, la aeroportul din Guayaquil (Ecuador), de unde ar fi trebuit să plece acest avion pentru a ajunge la Amsterdam via Quito și Bonaire (Antilele Olandeze), s-a constatat, în cursul procedurii „push back”, constând în împingerea avionului în spate, la sol, cu ajutorul unui vehicul, că unul dintre motoarele avionului menționat nu demara ca urmare a unui defect legat de alimentarea cu carburant.

Potrivit KLM, din „aircraft technical log” reiese că a survenit o combinație de defecțiuni. Erau defecte două componente, și anume pompa de carburant și unitatea hidromecanică. Aceste componente, care nu erau disponibile la Guayaquil, au trebuit să fie expediate prin avion de la Amsterdam pentru a fi montate ulterior la avionul în cauză, care a decolat de la Quito cu întârzierea menționată la punctul 8 din prezenta hotărâre.

Componentele menționate nu ar fi făcut obiectul unei investigații suplimentare pentru a stabili cauza incidentului, o astfel de investigație neputând fi efectuată decât de constructorul acestora.

Doamna van der Lans a sesizat Rechtbank Amsterdam (Tribunalul

Amsterdam) cu o acțiune prin care solicita acordarea unei indemnizații de 600 euro ca urmare a acestei întârzieri.

KLM se opune acestei cereri și invocă excepția prevăzută la articolul 5 alineatul (3) din Regulamentul nr. 261/2004, în cazul unor „împrejurări excepționale care nu au putut fi evitate în pofida adoptării tuturor măsurilor posibile”. Potrivit KLM, componentele defecte nu au depășit durata de viață medie. Pe de altă parte, producătorul acestora nu ar fi furnizat nicio indicație specifică privind căreia, atunci când aceste componente ar atinge o anumită durată de viață, ar putea surveni defecțiuni. KLM arată, în plus, că aceste componente nu fuseseră inspectate înaintea decolării, în cursul „preflight check”-ului general, însă fuseseră inspectate în cursul ultimului „check A”, efectuat cu aproximativ o lună înainte de zborul în discuție în litigiul principal.

Potrivit doamnei van der Lans, KLM nu poate invoca survenirea în speță a unor împrejurări excepționale. Astfel, întârzierea acestui zbor ar fi fost cauzată de o problemă tehnică. Or, în Hotărârea Wallentin-Hermann (C-549/07, EU:C:2008:771), Curtea ar fi considerat că soluționarea unor defecțiuni tehnice este inerentă activității operatorului de transport aerian și nu poate fi calificată drept împrejurări excepționale.

Litigiul principal are ca obiect aspectul dacă excepția prevăzută la articolul 5 alineatul (3) din Regulamentul nr. 261/2004 poate fi invocată de KLM în împrejurări precum cele în discuție în litigiul principal.

În această privință, instanța de trimitere solicită să se clarifice interpretarea care trebuie dată sintagmelor „împrejurări excepționale” și „[oate] măsuril[e] posibile”, care figurează în această dispoziție, în special dacă se ține seama în această privință de considerentul (14) al Regulamentului nr. 261/2004 și de jurisprudența relevantă a Curții, în special

de Hotărârea Wallentin-Hermann (C-549/07, EU:C:2008:771).

Cu privire la fond

Cu titlu introductiv, trebuie amintit că, potrivit unei jurisprudențe constante, în cadrul procedurii de cooperare dintre instanțele naționale și Curte prevăzute la articolul 267 TFUE, este de competența acesteia din urmă să ofere instanței naționale un răspuns util, care să îi permită să soluționeze litigiul cu care este sesizată. Din această perspectivă, Curtea trebuie, dacă este cazul, să reformuleze întrebările care îi sunt adresate (a se vedea printre altele Hotărârea Le Rayon d’Or, C-151/13, EU:C:2014:185, pct.25 și jurisprudența citată).

Ținând seama de această jurisprudență, se impune să se înțeleagă ansamblul celor zece întrebări adresate de instanța de trimitere ca urmărind să se stabilească, în esență, dacă art.5 alin.(3) din Regulamentul nr. 261/2004 trebuie interpretat în sensul că o problemă tehnică precum cea în discuție în litigiul principal, care a survenit inopinat, care nu poate fi imputată unei întrețineri deficiente și nici nu a fost descoperită în timpul unei operațiuni obișnuite de întreținere, intră în sfera noțiunii „împrejurări excepționale”, în sensul acestei dispoziții, și, în cazul unui răspuns afirmativ, care sunt măsurile rezonabile pe care operatorul de transport aerian trebuie să le ia pentru a le face față.

În această privință, este necesar să se arate în primul rând că, în temeiul art.5 alin.(3) din Regulamentul nr. 261/2004, operatorul de transport aerian nu este obligat să plătească compensații în conformitate cu art.7 din acest regulament în cazul în care poate face dovada că anularea este cauzată de împrejurări excepționale care nu au putut fi evitate în pofida adoptării tuturor măsurilor posibile.

Se impune, în continuare, să se amintească faptul că Curtea a precizat că, întrucât constituie o derogare de la

principiul dreptului la compensare pentru pasageri, acest art.5 alin.(3) trebuie interpretat în mod strict (Hotărârea Wallentin-Hermann, C-549/07, EU:C:2008:771, pct. 20).

În sfârșit, în ceea ce privește, mai concret, problemele tehnice întâmpinate de o aeronavă, din jurisprudența Curții rezultă că asemenea probleme pot fi incluse printre deficiențele neprevăzute care pot afecta siguranța zborului și care pot intra în sfera unor astfel de împrejurări. Cu toate acestea, este cert că împrejurările circumscrise survenirii acestor probleme nu pot fi considerate „excepționale” în sensul art.5 alin.(3) din Regulamentul nr. 261/2004 decât dacă se raportează la un eveniment care, ca și cele enumerate la considerentul (14) al acestui regulament, nu este inerent exercitării normale a activității operatorului de transport aerian vizat și scapă de sub controlul efectiv al acestuia din cauza naturii sau a originii sale (a se vedea în acest sens Hotărârea Wallentin-Hermann, C-549/07, EU:C:2008:771, pct. 23).

Or, întrucât în funcționarea aeronavelor intervin inevitabil probleme tehnice, operatorii de transport aerian se confruntă în mod obișnuit, în cadrul activității lor, cu asemenea probleme. În această privință, problemele tehnice descoperite cu ocazia lucrărilor de întreținere a aeronavei sau din cauza deficiențelor în cadrul acestor lucrări nu pot constitui, prin ele însele, „împrejurări excepționale” prevăzute la art.5 alin. (3) din Regulamentul nr. 261/2004 (a se vedea în acest sens Hotărârea Wallentin-Hermann, C-549/07, EU:C:2008:771, pct. 24 și 25).

În aceste condiții, anumite probleme tehnice pot intra în sfera acestor împrejurări excepționale. Aceasta ar fi situația de exemplu în cazul în care constructorul aparatelor care alcătuiesc flota operatorului de transport aerian vizat

sau o autoritate competentă ar comunica, atunci când aceste aparate sunt deja în uz, că sunt afectate de un viciu ascuns de fabricație care aduce atingere siguranței zborurilor. Situația ar fi aceeași în cazul prejudiciilor produse de acte de sabotaj sau de terorism (a se vedea în acest sens Hotărârea Wallentin-Hermann, C-549/07, EU:C:2008:771, pct. 26).

În speță, KLM precizează, ceea ce este însă de competența instanței de trimitere să verifice, că problema tehnică în discuție în litigiul principal constă într-o pană de motor la aparatul în cauză ca urmare a defectuoșității unora dintre componentele sale, care nu au depășit durata de viață medie și pentru care producătorul nu a furnizat indicații privind defecțiunile care pot surveni în cazul în care acestea ar atinge o anumită durată de viață.

În această privință, rezultă, mai întâi, astfel cum reiese din cuprinsul punctului precedent din prezenta hotărâre, că o asemenea problemă tehnică nu vizează decât o anumită aeronavă. Pe de altă parte, din dosarul de care dispune Curtea nu rezultă nicidecum că constructorul aparatelor care alcătuiesc flota operatorului de transport aerian vizat sau o autoritate competentă a comunicat că nu numai această anumită aeronavă, în particular, ci și alte aeronave din această flotă au fost afectate de un viciu ascuns de fabricație care aduce atingere siguranței zborurilor, ceea ce este, în orice caz, de competența instanței de trimitere să verifice. Dacă aceasta era situația, ipoteza jurisprudențială evocată la pct. 38 din prezenta hotărâre nu ar fi aplicabilă în speță.

În continuare, este necesar să se arate, pe de o parte, că o pană precum cea în discuție în litigiul principal, provocată de defectarea prematură a anumitor componente ale unei aeronave, constituie, desigur, un eveniment ino-

pinat. În aceste condiții, o asemenea pană este legată în mod intrinsec de sistemul de funcționare foarte complex al aparatului, acesta fiind exploatat de operatorul de transport aerian în condiții, în special meteorologice, adesea dificile, chiar extreme, subînțelegându-se, pe de altă parte, că nicio componentă a unei aeronave nu este inalterabilă.

În consecință, se impune să se considere că, în cadrul activității unui operator de transport aerian, acest eveniment inopinat est inerent exercitării normale a activităților operatorului de transport aerian, acest operator de transport confruntându-se în mod obișnuit cu acest tip de probleme tehnice neprevăzute.

Pe de altă parte, prevenirea unei asemenea pene sau repararea ocazională de aceasta, inclusiv înlocuirea unei componente defectate în mod prematur, nu scapă de sub controlul efectiv al operatorului de transport aerian în cauză, întrucât acestuia din urmă îi revine sarcina de a asigura întreținerea și buna funcționare a aeronavelor pe care le exploatează în cadrul activităților sale economice.

În consecință, o problemă tehnică precum cea în discuție în litigiul principal nu poate intra în sfera noțiunii „împrejurări excepționale” în sensul art.5 alin.(3) din Regulamentul nr. 261/2004.

În sfârșit, se impune să se precizeze că, chiar dacă, potrivit împrejurărilor, un operator de transport aerian apreciază că poate invoca culpa producătorului anumitor componente defecte, obiectivul primar al Regulamentului nr. 261/2004, care urmărește asigurarea unui înalt nivel de protecție a pasagerilor, precum și interpretarea strictă căreia trebuie să îi fie supus art.5 alin.(3) din acest regulament

se opun ca acest operator de transport aerian să poată justifica eventualul său refuz de a-i despăgubi pe pasagerii care au suferit neplăceri grave invocând în acest sens existența unei „împrejurări excepționale”.

În această privință, trebuie amintit că obligațiile prevăzute de Regulamentul nr. 261/2004 se achită fără a se aduce atingere dreptului operatorului de transport menționat de a pretinde compensații de la orice persoană care a cauzat întârzierea, inclusiv de la părți terțe, astfel cum se prevede la art.13 din acest regulament. O asemenea compensație este, prin urmare, susceptibilă să atenueze sau chiar să înlăture sarcina financiară suportată de același operator de transport ca urmare a acestor obligații (Hotărârea Sturgeon și alții, C-402/07 și C-432/07, EU:C:2009:716, pct. 68 și jurisprudența citată).

Or, nu se poate exclude de la bun început că art.13 din Regulamentul nr. 261/2004 poate fi invocat și aplicat unui producător culpabil pentru a atenua sau chiar a înlătura sarcina financiară suportată de un operator de transport aerian ca urmare a obligațiilor care îi revin în temeiul acestui regulament.

În măsura în care o problemă tehnică precum cea în discuție în litigiul principal nu intră în sfera noțiunii „împrejurări excepționale”, nu este necesară pronunțarea, în temeiul art.5 alin. (3) din Regulamentul nr. 261/2004, asupra măsurilor rezonabile pe care operatorul de transport aerian ar fi trebuit să le ia pentru a-i face față.

**Rubrică realizată de
judecător Dragoș Călin*,
Curtea de Apel București**

* E-mail profesional: dragos.calin@just.ro